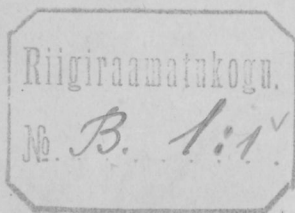

PROF. M. J. EISEN

KANEPI

WISKEID
KIHELKONNA AJALOOST

Sf. 12572

**R. Abeli raamatukaupluse kirjastus
Kanepis 1925**

Kanepi meeskoor 1872. a.

I rida (istuwad pahemalt) — Kusta Pettai (I tenor), Abo Trumm (II bas), Peeter Abel (I bas), Adolf Aras, Julius Erlemann (II bas), Jaan Flink (I tenor), Jüri Kann (II bas).

II rida — Jaan Kudu (II tenor), Kusta Uuld (II tenor), Hans Kann (I tenor), Juhan Lepik (I bas), Kusta Luts (II tenor), Morits Org (II bas), Juhan Wööbus (II bas).

III rida — Kusta Ori (I bas), Kusta Torn (I tenor), Jaan Oja (II tenor).

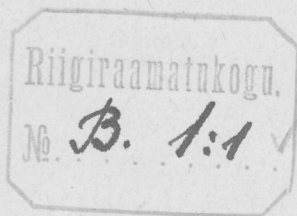

9(40)

Prof. M. J. Eisen

Kanepi

Wiskeid kihelkonna ajalooft

Sf. 12572

R. Abeli raamatukaupluse kirjastus Kanepis
1925

1.1. 1911

W. Pohlat ja Ko. trüükoda, Wõrus.

W. Pohlat ja Ko. trüükoda, Wõrus.

Eesfõna.

Kuigi Kanepi fihelfond üks noorematest, on ta rahwa seas jiski tuttavamaks saanud kui mõni wana fihelfond. Selle eest wõlgneb Kanepi tänu ärfamisaegetele tegelastele, kes eesmärgiks olid säädnud oma rahwa parema tulewiku ja kellel jõudu ja tuld jatkus oma aadete eest wõitlemiseks. Nende nimed jääwad kauaks Kanepi ajaloose hülgamma, olles meilegi eeskujuks. Kanepi nime tutwustamiseks on ka kaasa aidanud Panteniuse kuulus romaan „Kelleste omad“.

Niiid Kanepi ühe tähtsama pidupäewa puhul ei ole mitte huwitufeta tagasi waadata fihelfonna minewiku, mis on täis rahwuslist waimustust ja ohwimeelseid tegusid. Selles mõttes on ka käesolew raamatu-fene wälja antud.

Täielikumalt ja pikemalt fihelfonna ajaloo juures peatada ei ole raamatu ülesandeks säetud. On piütud tuua ainult tähtsamaid jooni, puudutada ainult ifeloomulikumaid momente.

Enamus esitatud andmetest on prof. M. J. Eizeni warasalwest pärit.

Wäljaandja.

Kanepis,
14. juunil 1925. a.

Kihelkonna ajalugu.

Kanepi kihelfond kuulub Lõuna-Cesti nooremate kihelfondade hulka. Ta wanadus, s. o. ametliku koguduse wanadus ulatab 250 aastani. Täna wu 4. augustil on see just päew, mil Kanepi kirik ja kogudus tähtsat mälestuspäewa pühitseda ja 250-aastalise minewiku pääle tagasi waadata wõib.

Niihästi paawstiusu päewil kui ka esimesel ewangeeliumi usu ajal kuulusid praegu Kanepi kihelkonda moodustawad wallad naaberkihelkondade alla, näiteks otepääpoolsed Otepää, põlwapoolsed Põlwa, urwaste-poolsed Urwaste alla. Kohalikkudele elanikkudele tegi kirikuskäik palju tüli ja waewa, sest Rootsi sääduse järele pidi igast talust pühapäewiti kirikus käima. Ei wõidud haiguslega enmast wabandada, ootas pühapäewal kirikusse mitteminejat kas kiriklik wõi rahalik nuhtlus. Wallaelanikkude kirikuskäigu raskuste pärast haledat meelt tundes otsustas mõisnik rittmeister*) Benedikt Johann von Berg elanikkudele wastu tulla ja neile puust kiriku ehitada oma mõisa maale. Urwesse wõttes, et ühe walla elanikud ei suuda kirikhärrat ülewal pidada, palus kirikuehitaja konsistoriumilt luba weel muid waldu uue koguduse alla määrata. Konsistorium ja kuningas olid mõlemad ettepanekuga nõus ja nii sai siis 4. augustil 1675. a. Kanepi kirik ja kogudus kuningas käsukirjega kindla aluse. Kanepi koguduse alla määrati Walgjärwe, Craftwere, Kõlleste, Kaagrimõis ja Piigaste.

Juba enne kui Kanepi kirik ja kihelfond kindla aluse said, oli mõisnik Berg kirikhärra Richard Weidemanni

*) Stryk, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter, Iht. 209 nimetab Bergi ülemleitnandiks.

1671. a. ametisse kutsunud, selle hoolitsusel kiriku ehitus lõpule viidi. Kanepisse jäi esimene kirikhärra Weidemann 1683. aastani ametisse. Näib, et esimene Kanepi kirik mingisugune „hädakirik,“ proviisoriline ehitus olnud, olgu kas mõnest majast kirikuks tehtud või aga laudadest üles ehitatud, sest muidu ei määraks juba 1689. a. kirikukomisjon, et „üsnä uus kirik ehitatagu, sest et ta kogudusele liig väike ja juba lagunema kipub.“

Dokumentidest ei selgu, missuguseid sammusid selle komisjoni otsusel astuti. Põhjasõda igatahes lõi Kanepi

Kanepi kirik, kool, leeri- ja kõrtsimaja.

Kõrtsimaja siinpoolest otsas asus esimene kihelkonnakool.

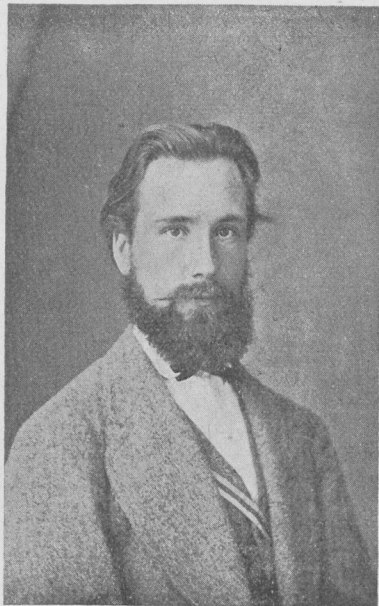
koguduse elule raskeid haavu. Järgmisel aastal pärast Narwa lahingut oli Rootsi kindral Shlippenbach osa sõjaväega, mis pikema aja pääle küladesse ära jaotatud, Erastwere mõisa peatama jäänud. Üle Peipsi järve jää ruttas Wene kindral Sheremetjew 20.000 mehega Tartumaale ja säält Erastweresse, kus ta wähe ettewalmistatud Shlippenbachi wäe kallale tungis, mil puhul 1200 Rootsi sõjaväelast langes, teised aga kiirelt pidid taganema. Erastwere lahingus detsembri kuul 1701. a. sattus ka palju rootslasi wenelaste kätte wangi. Rootslased löödi Erastweres täiesti. Erastwere wõitluse järele ütelnud

Peeter I: „Tänu Jumalale, nüüd oleme nii kaugese jõudnud, et faks wenelast wõiwad ihe rootslase lüüa. Weel mõni aasta edasi ja me wõime mees mehe wastu wõidelda.“

Erastwere lahingu järele algasid Kanepi kihelkonna hädapäewad. Wenelased walgusid kihelkonda laiali, häwitafid talusid, põletafid külasid. Erastwere mõiski purustati tublisti. Teated puuduwad, kuidas sel puhul Kanepi kirikuga lugu läks. Kihelkonna laastamisest annab aru

see asjaolu, et enne sõda 1688. a. Kanepi kihelkonna kohta 92 adramaad arwati, pärast sõda, weel 1725. a. ainult 55 adramaad. Erastwere ja Kooraste olid adramaade poolest ligi poole vähemaks jäänud, 20 päält 11 pääle langenud. Karste mõisa $4\frac{1}{2}$ adramaast ei olnud enam midagi järel. Endisest Kanepi kihelkonna külade nimes- tikust puudub pärast sõda mõni nimi; wist on need kõik wenelaste laastamise järele jääda- walt ära häwitatud ega ole pärast põhja- sõda enam ellu tär- ganud. Kanepi kü- lagi puudub pärast sõda.

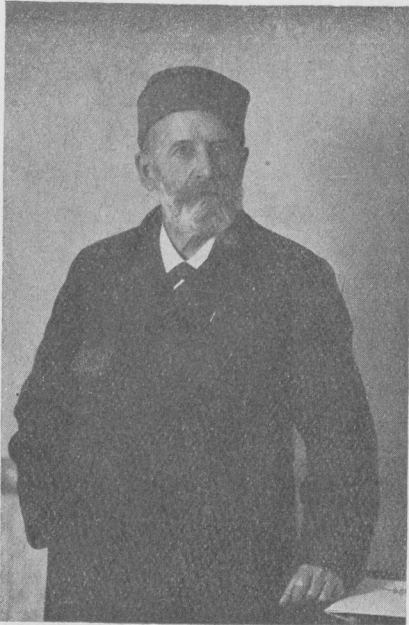
Hugo Treffner.

„Cesti Hugo“.

Erastwere wõitlusega detsembrikuus ei lõppenud weel Kanepi kihelkonna kannatusajad. Kui wenelased ka tal- weks Kanepise ei jäänud, tulid nad Sheremetjewi juha- tuse all 1702. a. juulikuus uuesti kaneplastele külalisteks. Seeford ei olnud Rootsi wäge wastu panemas, mis pärast Sheremetjew Kanepise kauemaks peatama ei jäänud,

waid ruttas Rootsi sõjawäge tabama, et teda Hummulis uuesti täiesti lüüa.

Põhjasõda oli wististi Kanepi kirikumõisagi häwitanud. Kui kirikhärra Lewelin 1706. a. Kanepist lahkus, jäi kogudus kauemaks ajaks ilma hingekarjaseta. Alles 1720. a. jaadi wiimaks jälle uus kirikhärra, öieti wana tuli tagasi ja jäi weel umbes kuueks aastaks Kanepisse.

August Weizenberg.

Teine Lewelini järeltulija Deding hakkas uue kiriku eest hoolitsema. Tema hoolitsusel walmistati 1737. uus puust kirik. Uue kiriku iseäralduseks oli, et see nagu rooma-usuliste omad kahe altariga oli warustatud. Kiriku patron ei tahtnud wana kiriku altariist loobuda ja lastis selle, ehk küll uuele kirikule uus altar walmistatud, ka uude kirikusse wai-gale panna. Puukirik ei wõinud muidugi kaua püsida. 19. aastajada nõudis kogudusele uut kirikut.

Nüüd ofustati mitte enam puust kirikut ehitada, waid kivist. See kawatus teostati ja 28. augustil 1810. a. wõidi uus apostel Johanne sele pühendatud kirik Kanepi pühakojaks õnnistada. See kirik on meie päewini püsinud.

Kui Herrenhut 18. aastajaja esimesel poolel meie kodumaal misjonitööd hakkas tegema, leidis ta Kanepi koguduses palju jüngreid. Siljemini kahanes ajajooksul

nende arv märksa. Selle vastu ei suutnud wene usu propaganda Kanepi kihelkonnas minewa aastajaja nelja-kiimnendatel aastatel kuigi sügawaid juuri ajada.

Kirikuoõpetajad.

Kanepi sai õpetaja enne kui kiriku. Esimene kirikuõpetaja Weidemann pandi juba 1671. a. ametisse, kuna foguduse asutamise alles 1675. a. pääle langeb.

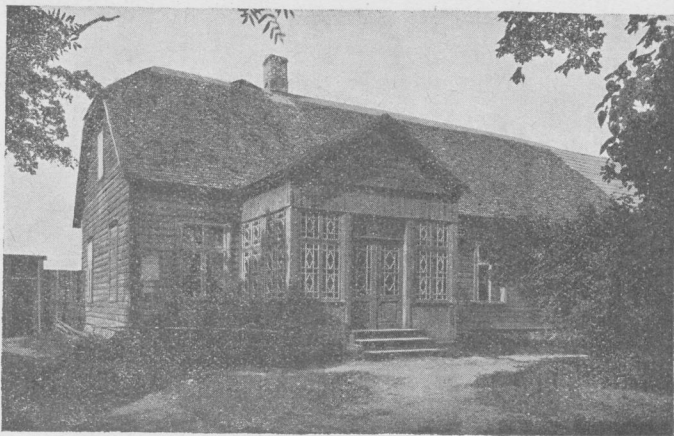
Kanepi kirikuõpetajatena on üldse järgmised isikud tegutsenud:

- Richard Weidemann 1671—1683.
- Samuel Knippendorf 1682—1695.
- Lorents Quist 1695—1699.
- Olaus Lewelin 1700—1706.
- Johannes Svenske 1707*)
- Olaus Lewelin 1720—1725.
- Johan Millier, 1725—1728.
- Heinrich Oeding 1731—1746.
- Heinrich Faß 1750—1779.
- Johann Philipp von Roth 1780—1818.
- Karl Eifenschmidt 1819—1839.
- Morits Kauzmann 1840—1849.
- Georg Holst 1850—1883.
- Johannes Fald 1884—1918.
- Udo Röögardal 1920—1922.
- Friedrich Heimann 1923—tänapäewani.

Pääjao kõigist neist kirikuõpetajatest pikem on Johann Philipp von Roth, kes puhaswerd ratsionalistina Kanepi foguduse hariduse edendamise eest enam hoolitses, kui teised sama usulise woolu wõi muu woolu edustajad. Tema läbi pidi Kanepi eesti rahwale nagu tuletorniks saama ja uut aega Eestile kätte juhutama, kuid wene

*) Svenske ei ole wist iialgi Kanepis asunud, waid sääl ainult käinud jumalateenistust pidamas. Põhjasõja ajal oli Kanepi aastate kaupa hingekarjaseta.

tagurlike poliitika tõttu ei võinud ettevõtetud kawatjus arenedada, waid pidi surmale närtfima. Aastal 1806 hakkas Roth esimene eestikeelset ajalehte „Tarto-ma Rahwa Näddali Lehte“ wälja andma, et selle kaudu ka faugemates ringfondades rahwa filmaringi laiendada. Lehe wäljaandmise juures aitas teda Põlwa õpetaja Oldkop. Paraku jõudis esimene Eesti ajaleht ainult 41 numbrini, siis kaebas krahw Burghöwden lehe ühe Musterlitsi lahingu lookese pärast „Rammato Kohtosse“ ja selle tagajärg oli, et riigivalitsus oma raudse rusika lehe pääle pani ja tal hinge seest wälja pigistas. See esimene ajakirjandus-

Kanepi feltfimaaja.

line katse on häwinenud, nii et sellest üheski raamatu-
kogus jälge ei leidu; kõik sellekohased järelepärimised on
tagajärjeta jäänud. Rahwa filmaringi wähemalt Kane-
pis laiendada tahtes, asutas Roth Kanepise kihelkonna-
kooli, esimese omasarnase Gestimaal. Sellest eelpool pife-
malt. Rothi teene oli ka, et Kanepi rahwas juba enne
priiufetulekut pärisnimed sai. Ta andis juba aastal 1810
oma koguduse liigetele perekonnanimed ja hakkas neid
omis kirikuraamatutes tarwitama. Talurahwa sääduse
tõlkis Roth Wõru murdesse, andis tartukeelse aabitsa
wälja ja wõttis Uue Testamendi ja katelikumuse uuesti
wäljaandmise töödest osa. Ta luuletas ja komponeeris

laulegi, mida ta pääasjalikult oma kihelkonnakooli kaudu rahwale õpetas. Praegugi tunnawad wanad inimesed neid laule „wana praawusti“ lauludena. Kirikuõpetaja luulearmastus mõjus ka kogudusesse: mitmed ärksamad koguduse liikmed hakkasid kirikuõpetaja eeskujul luuletama, kui ka keegi neist luulekunsti alal loorberit ei ole lõiganud. Roth katsus ka muidu igapidi rahwa seas walitsewa pimeduse wastu wõidelda. Nii näituseks puhus ta, nagu wanarahwas kõneleb, kooli- ja leerilaste ees tuld suust wälja ja tegi teisi „imetlikke,“ et aga näidata, kuidas see kõik ilma nõiduseta sünnib.

Roth astub talu-rahwa eest igal wõimalikul juhtumisel mõisnikkude ülekohtu ja wägivalja wastu wälja ja rahwas teab, et praostil enamasti ikka „wõimus ja õigus“ jäänud. Kogudus pidas teda oma häätegi-jaks ja ostas hinnata ta tegewust oma kaitsmisel. Rothi surma puhul arwati, et mõisnikud ta wõitnud, ja et ta sugugi ei ole surnud, waid tagakiusawate mõisnikkude eest põgenenud.

Tähtsa tegewuse eest sai Roth 1798. a. Wõru praostkonna praostiks, 1803. a. konsistooriumi asseessoriks ja 1815. a. Wladimiri ordu rüütlits; see au-märk tõstis tema aadeli seisusse. Kaua, kaua on Rothi mälestus Kanepi koguduses kestnud. Praegune ruum ei luba ta tegewusest pikemalt kõneleda; pikema kirjelduse J. P. v. Rothi kohta annab prof. J. Schild „Cesti Üli-õpilaste Seltsi seitsmendas albumis.“

Saad mälestused kogudusesse jättis weel kirikuõpe-taja Holt, kuigi ta mõnede isikutega wastollu sattus ja ta ajal saladusline atentaat kiriku ligidal ta pääle juhtus. See atentaat jäi kõigi juurdlemiste pääle waatamata

Julius Erlemann.

felgitamata. Isegi G. Holsti poeg Robert olewat selle atentaadi hämaraks looks nimetanud. Holst katsus foguduse liigete hariduslist ja majanduslist, ifegi muusikalist arenemist edendada ja nende elu parandada jõudumööda, süa-sinna abi andes, raha laenates jne. 1891. a. ostis ta Järwe talu ja kinkis selle fogudusele waestemajaks. 1893. a. awati see „Petesda“ nime all. Talu kinkimine oli kirikuõpetaja Holsti poolt nagu wiimane terwitus laugelt; ametitalituste pärast weneusuliste juures pidi ta wene walitsuse sunnil Kanepist juba 1883. a. lahkuma. Siimul, Käinas sai Holst uue koha, kus ta 1891. aastani tegutses.

Salwemaks muutus wahelord foguduse ja kirikuõpetaja wahel praost J. Falck ajal, keda fogudus tihti salfameelsuses süüdistas. Okupatsiooni ajal pani praost Falck sassa asja edendamise pääle eriti rõhku. See küttis tal jalgealuse niiwõrd kuumaks, et ta okupatsiooni wõimude kokuwarisemisega ja lahkumisega Gestit maha jätma pidi. Hiljemini tahtis ta Saffamaalt Gestisse tagasi tulla, kuid tänini ei ole see kawatus teostunud.

Kohanimed ja mõisad.

Kihelfonda nimetatakse Kanepi ja Kanapää; wiimasel ajal on Kanepi nimefuju tarwitusele wõetud. Rahwajutu järele on kirikusse kana pää müüritud; sellest nimi Kanapää. Ennem wõiksime süiski oletada, et sääl keegi Kanapääks nimetatud isik wanasti asunud. Teise rahwajutu järele ehitatud Kanepi kirik kanepi wäljale, sellest nimi Kanepi. Tähendan ometi, et Kanepi nimi palju wanem on kui Kanepi kirik ja fogudus, sest Poola walitsuse ajal 1582. a. kirjutatud „Tartu wanemkonna Inwentari raamat“ tunneb niüid ammu, wist põhjasõja ajal lõpulikult ärawahitatud Kanapieza küla, praeguse Kanepi kiriku ümbruses. Uuemalgi ajal weel tarwitatakse rahwasuus mõnes kohas nime Kanepiste. Igatahes tä-

histab „Inventari raamatu“ Kanapieza sinnapoole, et juba enam kui 340 aasta eest Kanapiste ehk Kanepiste küla olnud; sellest nimest on lühenduse teel Kanepi tekkinud. Põhemalt Kanepi ja Kanapää nime juures peatada ei luba sinne ruum. Täielikum kirjutus nende kohta on ilmunud „Eesti kirjanduses“ 1923. a., lhf. 82—88.

Saja aasta eest kuulus Kanepi kihelkonda 20 mõisat; nüüd on neist paar päris mõisate arvust maha kustutatud.

Vanasti esines päris mõisate nimekirjas Jaanimõisa, ehk nagu seda tavaliselt hüüti, Kitsemõisa. Ka endine Peetrimõisa puudub meie ajal päris mõisate nimekirjas. Kaagwere mõisat hüütakse tihti „Kaagrifs“. Uks kui teine nimi on vääne omaniku nimest Kawer. Nüüdne Põlgaste esineb wane mates kirjades, näiteks Supelil, Bienenstammil jne., „Põlluste“ nime all. Oletan, et nime neil wist „Põlluste“ tuleb lugeda, mis suguse na ka praegu wanema rahwa sees tarwitusel on. Piigaste nimi tuletab piigasi meele. Karste näitse Karstenist

Gustaw Daniel.

olewat tekkinud. Kõllestel elanikud on wiimasel ajal tänu ärasteenitud, endist nime, saksa wäanet „Krootust“ kolikambrisel heites ja eestikeelset nime „Kõllestel“ asemel wõttes. Walgjärwe nimetasid sakslased waremini „Walgeriks“, milline nimi muidugi eestikeelset nimest „Walgjärwest“ tuletatud. See eestikeelne nimi aga ei meeldinud neile, nad muutisid selle „Weißensee'ks“. Saberna tundub liiga wõõramaiguliselt; wõimalik ometi, et meil siin „Sawijärwe“ wäandega tegemist. Etialgse Saberna nime kindlaksteegemiseks puuduwad meil wane mast ajast tarwilikud dokumendid. Craftweret kutsuwad keltaja dokumendid „Erbstwereks.“ Aga olgu sellest.

Siin ei ole seekord koht Kanepi kohanimele algupära põhjalikuma harutuse alla võtta.

Kanepi mõisad on suuremalt jaolt kauemat aega ühe suguwõsa käes olnud. Teada on, et Craftwre 15. aastajal Heinrich Sawijärwele kuulus. Pärast aga esmalt Zögede, siis hiljemini Ungern-Sternbergide omandus, niisama Kooraste — warem „Kors“ nime all tuntud — enne Tiefenhausenite, pärast Ungern-Sternbergide käes, samuti Raagri ja Jõksi, Walgjärwe ja Saberna omasid warem Tiefenhausenid, pärast Bergid, wiimased ka Pika-järwe, kuni see Rothide kätte jõudis. Rothide sugukonna käes on õige mitu mõisat olnud, näiteks praost Rothile

Kanepi Laulu ja Mängu Seltsi lipp.

kuulusid Pikajärwe, Tamme ja Wana-Piigaste. Wiimase mõisa omanikuks sai hiljemini ka Kanepi õpetaja Holst. Rothi suguwõsa käes on ka Hurmi ja Põlgaste olnud, mis enne Kõllestele allus. Kõlleste oli omal ajal Elert Kruse, pärast Rothkirchide, Stakelbergide ja Bockide pärast. Piigastes walitsesid Rennenkampfid, Mustil Rothkirchid ja Möllerid, wiimased ka Peetrimõisas. Mõned mõisad wahetasid ühtelugu omanikke; wiiks liiga kaugele neid siin loetella.

Kanepi kirikumõisa on praost Rothi ajal ehitatud.

Hariduse allikad.

Mõnes kihelkonnas hakkasid koolid küll waremini tegutsema kui Kanepis, aga Kanepi koolid on ometi rohkem rahwa waimu walgustanud kui mõne teise kihelkonna wanemad koolid. Teated puuduwad, et Forseliuse õpilastest keegi oleks Kanepi kihelkonna oma tööalaks teinud, kuid järgmisel aastajal tekkisid Kanepis esimesed koolid ellu, kus nimelt, seda on wõimatu kindlaks määrata. Rootsi kuninga käsu pääle a. 1687 asutati küll koguduse-kool, sieti hüüti seda kihelkonnakooliks (Kirchspielschule), aga waewalt wõime seda küla-kooliga, weel wähem 19. aastajaja kihelkonnakooliga wõrrelda. Selle kogudusekooli ulesanne oli ainult leerilapsi leeri — pääkooli — jaoks ette walmistada. See ei tegutsenud aasta läbi, waid lühikese aja enne pääkooli algust. Rõster andis sääl õpetust. Ei osanud mõni pääkooli minew laps lugeda, katsus kõster talle lugemist kätte õpetada. Noored käisid niisuguses koolis mõne nädala ja õppimine oli lõpnud. Muidugi ei wõinud niisugune kool haridust kuigi palju edendada.

Kanepi wallakoolidest tuleb oletada, et need enamasti koif 1765. a. sääduse tagajärjel ellu tekkinud. Koolmeistreid määras Kanepis nagu mujalgi kohalik mõisnik ametisse ja maksis palgagi, mis 12 warka wilja wälja tegi. Koolmeistrilt palju teadmisi ei nõutud, koolmeister pidi laulda ja lugeda oskama; kirjutamise pääle rõhku ei pandud. Paljud kirjutada ei mõistnud, nagu Rootsi ajal isegi palju kõstreid seda kunsti ei tunnud. Kui mõisnik nii wäikese haridusega isikuid ametisse pani, ei wõi inestella, et koolid kuigi palju haridust ei suutnud rahwa seffa lewitada.

Uus ajajärk algas Kanepi koolidel praost Rothi ajal. Nagu tähendatud, tegutses koole juba enne Kanepis, aga ammugi mitte igas wallas. Enamasti olid need ainult nime järele koolid, paljudel puudusid õpilased, kes tihti ainult paberil figureerisid, nagu Roth seda alguses mitu korda tähele pani. Roth katsus endiseid nimekoole tõsteteks koolideks teha ja kui wõimalik igasse walda kooli asutada. Ugaraft astus ta mõisnikkude wastu wälja, et koolitajateks kõlbmatud isikud ametist kõrwaldataks ega mõisad

foolitajal foolitajaid mõisa tööle ei sunniks, selle vastu aga lapsi sunniksid koolis käima.

Kui ka enamasti igas Kanepi kihelkonna wallas koolid käima pandi, arwas Roth, et need ärksamatele

Kanepi kwartett.

Pauljad: Pähemalt seisavad: Märt Wares (II bas), Adolf Daniel (I bas), Adam Kudu (II tenor).
Istuvad: Rusta Muld (II tenor), Julius Erlemann (II bas), Hans Kann (I tenor).

lastele ometi ei suuda tarwilikku haridust anda. Sellepärast otsustas ta kogudusele kihelkonnakooli (Parochial-schule) asutada ja teostaski selle kavatsuse 1804. aastal,

ja juba järgmisel aastal õnnestas tal kihelkonnakooli jaoks 8 wakamaad maad saada. Kihelkonnakoolile määras Roth palju laiemat eeskawa: sääl õpetati lugemist, kirjutamist, rehendamist, usuõpetust, laulmist, woimlemist, käsitööd, hiljemini ka maateadust ja ajalugu. Roth pidas ometi tarwilikuks kooli ametlikuks keeleks saksa keelt määrata ja see keel jäi kooli ametlikuks keeleks wenestamise päewini. Ametlikkudes aruannetes esineb Kanepi kihelkonnakool saksa keelse kihelkonnakoolina sieti ainsana Wõrumaal, kuigi Rõuge kihelkonnakool samal alusel seisis, kuid ametlikkudes aruannetes ei ole wiimast saksa kihelkonnakooli nime all märgitud. Et kooli-tulewad lapsed saksa keelt tawaliksesti ei mõistnud, pidi eesti keelki koolis appi wõetama, aga ametlikuks õppekeeleks jäi ikka saksa keel. Saksa keele rohke õpetamise pärast ei pruugi imestella, et Kanepi kihelkonnas warem palju rohkem saksa keele mõistjaid leidis kui paljudes teistes kihelkondades ja et sääl õppust saanud edaspidised wallakoolitajad saksa keelega toime said. Kas „Cesti Hugo“ ja wendade saksa-meelsust Kanepi saksa keelse kihelkonnakooli arwele panna, ei taha ma siin hakata harutama.

Esimese kihelkonnakooliõpetaja nimi ei ole selgesti teada. Näib, et see oma ülesande kõrgusel ei seisnud (D. Schild, „E. Üliõp. seltsi seitsmes album“ lhf. 147). Kõigiti oli praost Roth ise kihelkonnakooli kõige parem õpetaja ja selle elustaja.

Raisterahwagi hariduse eest hoolitses Roth. Umbes viiennakond aastat hiljem asutas ta tütarlaste jaoks käsitöökooli, kuhu pääasjalikult niisuguseid tütarlapsi wõeti, kes waesuse pärast ei saanud wallakoolis käia. Käsitöökooli kursus tütarlastele oli 3 aasta pääle määratud. Kooli ajal said õppijad prii ülespidamise, pärast leeriajal aga 2 naela leiba ja õnnistamise päewal lauluraamatu. Selle kooli ülespidamise kandis osalt kihelkond. Kooli käsitöödest olgu eriti nimetatud õlekudumine. Ühe kooli-tiidruku tehtud õlekübar wiidud keiser Aleksander I prouale kingituseks; proua leidnud töö wäga kitudwäärt olewat. Pärast Rothi surma ei edenenuid tütarlaste kool enam endist wiisi, waid suikus ajajooksul surmale.

Selle wastu külwas kihelkonnakool seda mõjuwamalt haridusseemet oma kihelkonda, aga ka laiemale. Esimestest kihelkonnakooliõpetajatest on wähem teateid,

hiljemini tegutsesid siin mehed, nagu Ludw. Treffner, D. Auster, A. Erlemann, J. Eglon, A. Thomson, P. Abel, kelle õpetaja Holst Kanepist välja surus, A. Aras, J. Erlemann jne. Kõigi nende meeste hoolitsusel pääsis Kanepi kihelkonnakool esimeste sarnaste koolide hulka ja ta kaswandikkudest on mitmed laialdasemalt tuttawateks saanud, nagu August ja Johan Weizenberg, Paul Undritz,

Kanepi segafoor 1884. a.

I rida (paremalt istuwad): G. Daniel, A. Kroon, J. Erlemann, M. Jõgifoos, M. Wares.

II rida (seisawad). M. Luts, M. Soome, M. Flint, F. Luha, L. Soome, J. Daniel, M. Aras.

„Cesti Hugo“ ja teised Treffnerid jne. Kõigi kaswandikkude kuulsus ei ole nõnda kaugele ulatanud, aga omas kihelkonnas on palju neist agarate isamaalastena tuttawad. Pääle muude on mõni wallakooliõpetaja sellest kihelkonnakoolist olgu kas rahvuslise äratuse või muusikalise harrastuse omandanud. Kanepis on esimese hariduse saanud ka „Päewalehe“ toimetaja G. E. Luiga.

Ürkamise ajal leidus Kanepi wallakoolides tegelasi, kes wainustuse tuld oskasiid lewitada, Kanepit Wõrumaal nagu tuletorniks tehes. Eriti filma paistawad rahwawalgustajatest Kannid, nagu Jüri Kann Kaagweres ja hiljem poeg Oswald, kes 1905. a. kooliõpetaja-ametist lahti kangutati, Hans Kann Kõllestes, Gustaw Kann Koorastes. Graafweres toimisid kaks Lutsju, Lammel Saar ja Wares, Jõffis J. Lepik, Sõrestes A. Daniel, Põlgastes A. Kudu, Piigastes K. Muld, Koigeras K. Ori jne. Kõik need koolitajad olid enam-wähem laulumehed, kes wallaelanikke oskasiid eneste ümber foondada ja nende

Hans Kann abitaasaga.

rahwustunnet äratada. Ühel Kannil oli koguni 4 laulukoori: meeste-, naiste-, sega- ja lastekoor. Pääle kohalikkude kooride oli weel üldkoor.

Üldkoor, kuhu kooliõpetajad kuulusid, aga pääle nende ka muidki isikuid, käis mitmel puhul kaugemal koosterte andmas. Kirikhärra Holst ei näinud meeleldi kooliõpetajate käimist koostert-teefondadel; ta püüdis enam

kui korra üht või teist kooliõpetajat, kes sel ajal veel ta järelewaatuse all seisis, teekonnalt tagasi kutsuda. Kooliõpetajate sõidud kodukihelkonnast kaugemale mõjusid äratavalt osawõtjaisse; nad õppisid uusi isikuid tundma, said neilt näpunäiteid edaspidiseks tegemiseks ja tutvunesid üldse teiste oludega. Võõrsilt saadud muljetega ja kogemustega esinesid nad kodurahwale ja istutasid äratust nende südamesse. Igatahes wõlgneb Kanepi kihelkond selles suhtes, et ta esimeseks Wõrumaa kihelkondade hulgas saanud, palju tänu just ärkamis-aegsetele kooliõpetajatele.

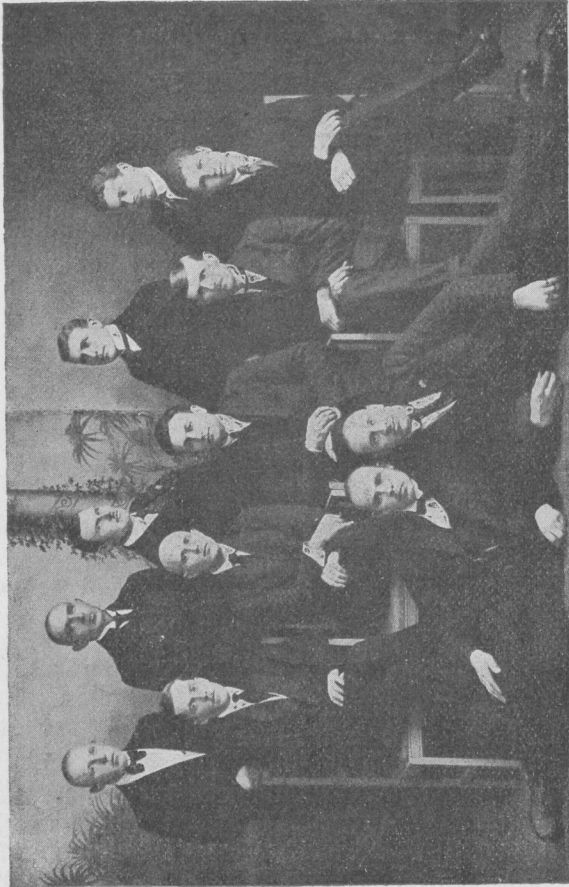
Kanepi kihelkond — rahwustunde taimelawa Wõrumaal.

Nagu ärkamiseajal Wiljandimaale Tarwastu ja Paistu, Pärnumaale Halliste-Karksi, Läänemaale Wigala olnud, on Kanepi Wõru- ja isegi Setu- ja Tartumaale, rahwustunde taimelawana esinenud.

19. aastajaja algul pidi Kanepi eesti rahwale esimese eestikeelse ajalehe kaudu nagu sihinäitajaks, teed paremussele juhatahes, saama. Nagu juba tähendatud, liitwiederiti see ettewõte tolleaegsete wõimude poolt.

Selleks sai ta aga hiljem teisel teel. Mõnede kirikuõpetajate, eriti just praost Rothi töö tagajärjel oli Kanepi rahwas nii hariduslises kui ka majanduslises elus hästi edenenud, oli iseteadlikuks saanud. Isamaalised ja rahwuslised püüded ning ettewõtted täitsid paljude südameid. Müüid tõusid juba rahwa enese seast mehed, kes rahwast ideelistele ettewõtetele õhutasid, rahwale waimustust ja hoogu edasi paremussele püüdmiseks andsid. Cesotšas seisis Juhan Weitzenberg, tolleaegne kihelkonnakooli õpetaja J. Eglon kui ka teised ärksamad koolmeistrid, kes kõik rahwa seas haridust lewitada ja rahwa silmaringi laiendada püüdsid. Koolimajades peeti igasuguseid kõnesid. Pidude toored kombes kadusid, nende asemele astus wii-

afakas nali ja laul. Kuid mitte üksi kodumurgas — ka mujal laugemal tehti äratustööd. Eesti Üliõpilaste seltsi neljandas albumis kirjutab G. Majak: „Mäletan ise väikese poisikesena Võrus „Kandle“ seltsi peol olles, mis-sugust waimustust Kanepi lauljad oma isamaaliste laulu-

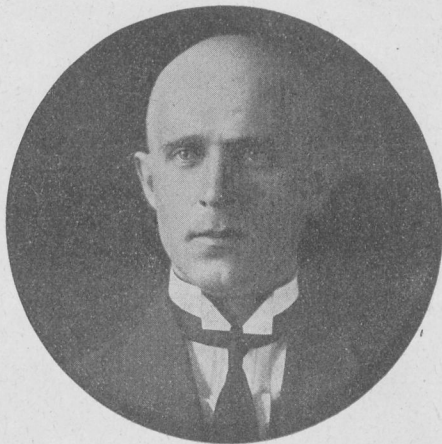

Kanepi Laulu ja Mängu Seltsi meeskond.
Suunistati Võrumaa laulupeol 1922. a. efinefe auhinna väätitijeks.

dega rahwa südames äratasid ja mis-sugust mõju Hugo Treffneri isamaaline kõne avaldas. Kanepi, Kanepi lauljad, „Eesti Hugo“ olid tol ajal kõikide suus. Kanepist

joosid rahvusliste püüete kiired igalepoole ja Kanepist läks äratus Eesti ettevõtetest osavõtmiseks ka teistesse kihelkondadesse välja. Kanepilased rändasid mööda Eesti-maad, andsid kontserte Aleksandri-kooli hääks, pidasid kõnesid ja elustasid rahvast — neid tunti igalpool eestlaste seas“.

Kui ajakirjanduse sõnad kusagil südameid sütitanud, siis just Kanepis. C. R. Jakobson leidis Kanepis iseäranis rohket poolehoidu. Kanepi ärksamad mehed kiitsid ta poliitika õigeks. Niihästi C. R. Jakobsoni poolehoidmise, aga juba wareminigi rahwusaate väljendamise pärast pidasid balti mõjumehed kanepilasi teraselt filmas. Eestimeelsuse pärast pidid mitmed kanepilased, nagu

Leonhard Oja.

Zuhatas Kanepi laulupäewal 1925. a. üldkoore.

Saar, Wares, Eglon jne., wangimajaga tutwust tegema. Põllumeeste seltsi esimees M. Mitt oli mõjumeestele oftaks filmas; otšiti juhust, kuidas teda wõiks kahjutuks teha. Teisi ärkamiseaja Kanepi tegelasi ei wiidud küll wangikotta, aga nende nimed seisid mustas kirjas, kuft tarbeforral näpunäiteid oleks saadud nende tabamiseks. Kardeti nimelt salasepitsusi, wastuhakkamisi, atentaatiseid, ja ei tea mis. Kuid sarnaste ettevõtete pääle kanep-

lased ei mõelnud, kuigi nad muidu politiseerisid. Kui mõned võimumehed sarnaseid kartusi avaldasid, waigistanud neid kirikuõpetaja Holst, tähendades, et kartus asjata, ta tundwat oma tallekesi paremini. Eglon kanguatati mõjumeeste poolt aegsasti Kanepist Wändrasse, mõni teine Kanepi tegelane arwas paremaks Kanepi tolmujalgadelt raputada ja tagakiusajate eest kõrwalduda. M. Mitt jäi kõigist tagakiusajatest hoolimata ometi kui kalju Kanepisse tegewust jatkates seisma.

Möödunud aastajaja lõpul andis wene surwe ennast tunda. Kanepis sellewastu awaldas balti surwe oma mõju ärganud rahwusaate mahasurumiseks, kuid kõige fiuste kestis see aade edasi. Näib, nagu oleks wene surwe seda wiimaks teostanud, mida balti surwe ei suutnud.

Kanepi Laulu ja Mängu Selts.

Ärkamise ajal on Kanepi muusika edendajana kuulsust saawutanud. Kanepis leidus isikuid, kes muusikat harrastasid, sellele aega ja jõudu pühendades. Treffnerid, Kannid, Danielid, Abelid, Saared, Erlemannid, Waresed j. t. edendasid laulmist, õhutasid muidki kihelkonna liikmeid lauluharjutusteks kokku tulema. Nii oli pea igal fooliõpetajal oma fooli ümbruskonnas laulufoor organiseeritud, mõnel koguni mitu foori. Nii näiteks oli, nagu juba eelpool tähendatud, ühel Kannil koguni neli laulufoori. Pääle selle oli kihelkonnas üks üldfoor, kuhu olid foondatud kõik paremad lauljad.

Nimetatud laulufoorid tegutsesid küll juba warem. 1868. aastal, eel Cesti esimest laulupidu, millest ka Kanepi foor osa wõttis, pandi üldfoorile kindlam, ametlik alus. Sel puhul kingiti laulufoorile Karste mõisa poolt lipp, mis kannab päälkirja „Kanepi Laulo Selts 1819—1869 (Cesti I laulupidu peeti Cestimaa talurahwa wabastamise 50 a. päewal) ja kanepikimpu.

See laulupidu andis hoogu. Hoolsa harjutamise järele saadi warsti nii kaugele, et wõidi ka wäljaspool kodumarka lauluga üles astuda. Nastate jooksul korraldas laulukoor hull kontsert-reise kõigisse kodumaa nurkadesse. Käidi läbi kodumaa linnad: Wõru, Tartu, Tallinna, Walk, Narwa, Wiljandi, Pärnu, Wolmari, Rakwere, Haapsalu. Wiimases wiibis wene troonipärija Aleksander III juweforteris; sellele lauldi 10 laulu. Kuid ei piirdunud üksi kodumaa linnadega, ka wäljaspoole ulatas kanepilaste laul. Nii korraldati paar kontserti Beeterburis, isegi Soomes — Helsingis, Hämelinmas, Wiiburis. Lauljad laulsid hästi ja neid wõeti igalpool kiiduawaldustega wastu. See edendas kohtadel laulmist ja külwas rahwusliit waimustust inimestesse.

Lauljad omakord tutwunesid omil kontsertteekondadel wõõraste kohtadega, oludega, wahetasid mõtteid uute inimestega. See tõi nende tegewusesse waheldust ja wärskust. Muljeid, mis nad reisidel said, andsid nad kodumurgas rahwale kõnede kaudu edasi, seega ka rahwa filmaringi laiendades. See aga ei meeldinud tolleaegsetele wõimudele, nad katsusid mitmel korral koolmeistreid-lauljaid nende reisirakistada. Mitmed nendest eemaldatigi koguni Kanepist.

Cesti II üldisel laulupeol 1878. aastal Tartus tunnustati Kanepi laulukoor wõidulaulmisel kõige paremaks ning arwati ta esimese auhinna osaliseks.

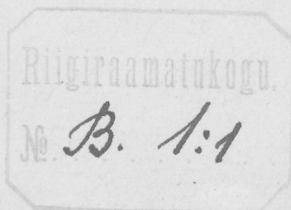
Mitmesugused asjaolud, nagu tagaküsimine, kadendus, omawahelised tülid, elukoha muutmised jne., sundisid mitmeid lauljaid Kanepile selga pöörama ja koorist lahkuma. See mõjus pikapääle koori pääle halwawalt, sest lahkujate asemel juuretulistate arw jäi kord-korrast wähemaks. Et laulukoori tegewust kindlamale alusele rajada, otsustati Laulu Seltsi asutada, kes kindla põhikirja alusel tööle asuks. Nii saadetigi 1883. a. põhikiri kiinitusele. Põhikirja kiinitamine wõttis ligi 2 aastat aega. 1885. a. 11. aprillil jõuab kiinitatud põhikiri tagasi ja Kanepi Laulu Selts wõib tegutsema hakata.

Suwitufeta ei ole tähendada, et 24 asutajast liikmest on 9 kooliõpetajat, 8 päriskohtaomanikke, 2 wallawanemat, 2 wallakirjutajat, 2 mõisawalitsejat ja 1 mõlder. Esimeseks seltsi esimeheks walitakse G. Daniel, laulujuhiks J. Erlemann.

Alguses korraldas selts kontserte, kõnesid jne. ümbruskonnas, Hurmis, Karste mõisa kiiinides jne. 1887. a. ehitas Selts omale maja.

1888. aastal lahkus seltsi kauaaegne laulujuht J. Erle-
mann Kanepist. Wiis aastat hiljem tabas surm ka
seltsi esimeest G. Danieli. Nendega kaotab selts kaks
agaramat tegelast, mis seltsile eriti walus kanda on, sest
lahkujad on wiimastest allesjäänud möödunud hülgeaja
aluspalkidest. Selts tegutseb küll ikka edasi, kuid endist
hoogu ei saa enam sisse. Sellele kõrgusele, kus ta kord
seisis, ei kiiini ta enam tagasi. Tuleb woidelda mitme-
suguste takistustega. Wahelduwad tegelased, ühed lähe-
wad, teised tulewad, kuid endist waimustust ja hoogu ei
ole enam kellelgi — walitsewad surweabinõud on oma
mõju awaldanud. See rahwuslik tuli, mis inimestes
ärkamiseajal lökkele lõi, on sumbunud. Ühe hoobi andis
seltsile ka maja kaotus. Nimelt seisis seltsimaja talu-
maa pääl, kuid oli seltsi nimele kreposteerimata. Nii läks
ostuteel seltsi maja ühes taluga seltsi endise juhatuseliikme
J. Kaudjala kätte, kellelt selts maja, et mitte
ilma pääwarjuta jääda, sunnitud oli 650 rubla eest
tagasi ostma.

Tänapäew on paljud teised Kanepile järele ja
mööda jõudnud. Kõlab küll tänapäewgi kanepilaste laul
weel wõimsalt, nagu näitas meile Wõrumaa laulupidu
1922. a., kus Kanepi meeskoor wõistluslaulmistel esi-
mese wõidu wõttis, kuid endine sütitaw tuli ja waimustus
on kadunud. Kanepi loodab aga jiiski uut kodu kaugel
kaskawat, milleks ka käesolew pidupäew hoogu andku.

7. 26.79

B 1:1

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

Z-198863